

ZENTA KÖRNYÉKI SZŐLŐSKERTEK

A török kiűzése után új korszak kezdődött a szőlőkultúra történetében is. Ennek egyik jellemző mozzanata volt, hogy a népesség belső átrendeződése, illetve az elpusztult területek újranevesedése együtt járt a bortermő területek gyors növekedésével. A béke beköszöntével szinte azonnal megindult az elhanyagolt szőlők művelés alá vétele, s rohamosan szaporodtak az új ültetések is. Bél Mátyás már 1730 körül úgy fogalmazott, hogy Árva, Turóc, Liptó, Szepes, Sáros és Máramaros megyék kivételével hazánkban mindenütt természetnek bort, holott a török hódoltság alól felszabadult területeken az igazi nagy szőlőtelepítési hullám csak a XVIII. század derekától indult meg és folytatódott még mintegy száz éven át. Parasztok, polgárok és nemesek egyaránt arra törekedtek, hogy szőlőt telepítsenek maguknak.

Ez a szőlőtelepítési hullám elérte Zentát is. A II. József-féle I. katonai felmérésen (1783) jól láthatóak a Zenta körüli szőlőskertek: Alsóhegy és Felsőhegy. A felirat mellettük németül *Weingarten*.

A XVIII-XIX. század fordulójától különösen a jobbágyparaszti és zsellér szőlők területe növekedett országszerte. A szőlőbirtokot különleges jogi helyzete és a művelés sajátosságai eleve alkalmassá tették arra, hogy a korábbi súlyát elveszített, állandóan aprózódó telki állománnyal rendelkező és ráadásul a XIX. század elején már állandósult igaerőhiánnyal küszködő gazdaságok kiegészítő üzemága legyen.

A szőlőterületnek körülbelül kétharmada esett áldozatául a hamarosan végigsöpőrő filoxéravésznek és az egyidejűleg jelentkező egyéb szőlőbetegségeknek (peronoszpóra, lisztharmat). A veszteség lényegében azonos volt a történeti borvidékek területével. A hathatós állami segítségnek és a kedvező konjunkturális helyzetnek köszönhetően 1891-től mintegy 15 éven át egyenletes ütemben haladt a hegyi szőlők rekonstrukciója és az új szőlők telepítése a fertőző betegségekkel szemben védett homoktalajokon. Súlyos gazdasági és társadalmi problémákkal terhes negyedszázad után Magyarország egy teljesen új alapokra helyezett szőlő- és borkultúrával lépett át a XX. századba. 1913-ra Magyarország szőlőterülete meghaladta az 570 000 kat. holdat (320 000 ha), vagyis megközelítette a filoxéravész előtti termőterület 90%-át. Ezzel a területi gyarapodás lényegében be is fejeződött. A megújulás jelentős minőségi és szerkezeti átalakulást hozott. Az előbbi radikális fajtaváltásban, valamint új művelési eszközök és eljárások (technikák és technológiák) elterjedésében mutatkozott meg.¹

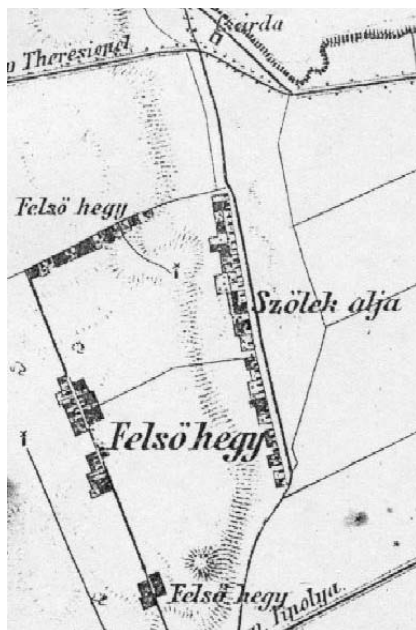
---

¹ Égető 2001. 539-540. o.

SZŐLŐHEGYEK – SZŐLŐSKERTEK

A szőlőművelés helyszínei a XIX. század derekáig határozottan elkülönültek az egy-egy település határában található egyéb művelési ágak területétől: elsősorban a nyomáskényszer alatt álló szántóföldektől, a közös legelőktől, rétektől stb. A szőlők a számukra (a talaj, a fekvés és más egyéb szempontok alapján) legalkalmasabbnak tartott határrészekben, egy vagy több összefüggő tömböt képeztek, melyeket a magyar nyelvterület túlnyomó részén hegynek, högynek (esetünkben Alsó- és Felsőhegynek) neveztek. Viszonylag szűk területen, a Tiszántúlnak a Körösöktől északra eső részén (Debrecen környéke, Hajdúság, Nyírség) az összefüggő szőlőterületek neve szőlőskert volt.²

A szőlősorok vagy rendek mindig a domb aljától húzódtak a dombtető irányába. A parcellák alsó és felső végét üresen hagyták. Az előbbi szőlőaljának (mint ahogyan a II. katonai felmérésen Felsőhegy esetében is szerepel: Szölek alja),

szőlőlábnak vagy alsó lábjának, az utóbbit szőlőfölnek vagy felső lábjának nevezték. E hagyományos hármas tagolás a termelési tapasztalatokon alapult. A domboldal völgy felé eső alsó része kevés napot, de több ködöt és talajmenti fagyot kapott. Nyirkos talaja nem kedvezett a szőlőnek, viszont igen alkalmas volt kaszálónak és gyümölcsösnek, továbbá szépen díszlettek benne a konyhai vetemények. A szárazabb dombtetőre nyúló szőlők földje viszont a kevesebb nedvességet, de több napfényt igénylő gyümölcsfajtáknak kedvezett. A síkföldi szőlőparcellákhoz is tartozott kisebb-nagyobb füves terület, melyet szüretelőhelynek vagy fordulóhelynek használtak. Gyümölcsfák nemcsak a szőlők lábában, hanem a rendek

² Égető 2001. 540. o.

szélein, sőt – különösen az Alföldön és peremvidékein – a szőlőtőkék között is szép számmal voltak.

A régi szőlőhegyeken a parcellák általában szabálytalan alakúak voltak. Ennek oka az volt, hogy a XVIII. század végéig még sok helyen lehetőség volt arra, hogy szőlőépítésre vállalkozó jobbágyok vagy városi polgárok szabadfoglalással jussanak szőlőföldhöz. A felfogott területek, különösen ha lábon álló, erős erdőből kellett irtani, meglehetősen esetleges formákat mutattak. A szabálytalan háromszög, négyszög stb. alakú parcellák között szeszélyesen kanyarogtak a közmegegyezéssel kialakított gyalogutak. Többszöri előörklések, vásárlások és eladások után a birtokhatárok zezugosak voltak. Az is előfordulhatott, hogy egy-egy szőlődarabot szekérrel meg sem lehetett közelíteni.

A XVIII. század első évtizedeitől – a városi és mezővárosi gyakorlatban – egyre általánosabb lett az, hogy a szőlőtelepítésre kijelölt földterületet már előzetesen nagyobb egységekre, dűlőkre osztották, kijelölve ezzel a jövőbeni szőlőterületeken a fő közlekedési utakat, majd bizonyos egységnyi darabokon (nyilas, lánc, hold) kiosztották a vállalkozó személyeknek. Bár ezt eleinte az előjáróság végezte, csupán hozzávetőleges pontossággal, mégis ezek a szőlőskertek már bizonyos rendezettséget mutattak. A XIX. század elejétől általánossá vált, hogy a kiosztással hites földmérőket bízták meg. Ettől kezdve az utak és földrészletek szabályos mértani alakzatokat vettek fel.³

Az 1857-ben készült II. kataszteri felmérés Felsőhegyet ábrázoló térképe alapján inkább az előbbi változat tűnik hihetőbbnek.

A SZŐLŐFÖLD MÉRTÉKEGYSÉGEI

Vidékenként kialakuló mértékegységek eredetileg művelési egységek voltak. Közülük a XVIII-XIX. században vált hivatalossá a kapa, kapás, emberkapáló, de borvidékenként ez is más-más nagyságot takart. Eredeti jelentése szerint akkora szőlőterületet jelölt, amekkorát egy ember egy nap alatt meg tud kapálni. Ez a talajviszonyoktól függően, az adott munkaeszközökkel kialakult helyi normát jelentette, ezért volt tájanként változó a nagysága.⁴ 7 és 420 négyszögl között mozoghatott értéke. De megesett, hogy a kapában megadott területet, közvetett módon, a szőlőtőkék számával azonosították. Így egy kapa 500-2000 szőlőtőkét is jelenthetett.⁵

1720-21-ben, az ekkor még katonai uralom alatt álló Zentának, 85 kapás szőleje volt.⁶

---

³ Égető 2001. 541. o.

⁴ Égető 2001. 542-543. o.

⁵ Bogdán 2001. 293. o.

⁶ Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal 1896. 196. o.

Év	1774-75	1776-77	1782-83	1783-84	1784-85	1786-87	1797
Szőlőföld kapában (fossores)	790	775	796	837	974	1047	3824

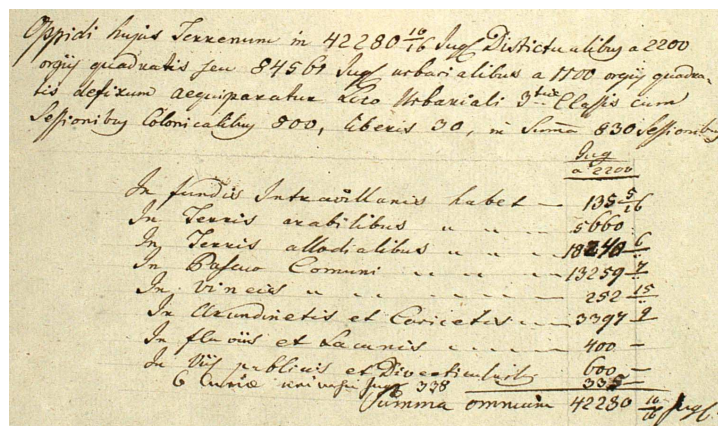
1. Táblázat: Dobos 1967. 24. o. és Pejín 2000. 291. o.

Érdekes, hogy ugyanakkor az akóban (urun) mért terméshozam éppen a 1790-es években fokozatosan csökken, aminek okát valószínűleg a kiöregedett telepítvények felújításában kell keresnünk.

Év	1783	1790-91	1791-92	1796-97	1797-98	1798-99
Bor, akó	2911	6466	3733	2788	1944	1855

2. Táblázat: Dobos 1967. 24. o. és Pejín 2000. 291. o.

Vályi András 1799-ben megjelent leírásában ez olvasható Zentáról: „szőleje meglehetősen bort terem”.⁷ A legközelebbi biztos, számszerű adatot a Bauer-féle kéziratos atlasz adja, melyben a térképpel szembeni oldalon a földek használatáról kapunk adatot. Itt olvashatjuk, hogy Zenta környékén 252 15/16 holdat tett ki.⁸

1. kép: Részlet az 1805-ös Bauer-féle kéziratos térkép magyarázó szövegéből

⁷ Matijevics 1978. 138. o. A szerző előszavával újra közölt eredeti szövegrészlet

⁸ Bauer 1805. 99. o.

Összehasonlítóképpen álljon itt Bauer Antonius 1826-ban készült felmérése:⁹

Nomina Objectorum	Qualitas	Processus politicus	Dominum Terrestreale	B. Urbarii		Tugera a quot orgtis □ imputata	Terrenum totum consistit						Summa		Popularis ignobilium Conscriptio Anni 1826																																																																																																																																																																																														
				Quantum Sessionum	Clasis		e tenentis Urbarialibus		e terris Domnialibus				Ex viis publicis	In Tug. praemissis ustialis	In Tug. Generalibus a 1600 org. □	Domnum Familiarum Capitum	Nimerus																																																																																																																																																																																												
Szenta	Oppidum Tibisc.		R. Cor. Distr. Cis Tibisc.		Sub onere	liberatum	Vide Pag. 24	In Agris	6131	In Pratis Allodiis	19050	In Pascuo Com.	bono	12363	arenoso vel aquoso	In vineis	413	In terreno puro	335	glandiferis mixtis vel Salicetis	In Arundinetis et In Caricetis	3000	In Lacunis et Fluvitis	600	42280	58135	1762	2687	14952																																																																																																																																																																																
																														In Aquis	19050	In Pratis Allodiis	19050	In Pascuo Com.	bono	12363	arenoso vel aquoso	In vineis	413	In terreno puro	335	glandiferis mixtis vel Salicetis	In Arundinetis et In Caricetis	3000	In Lacunis et Fluvitis	600	42280	58135	1762	2687	14952																																																																																																																																																										
																																																				In Aquis	19050	In Pratis Allodiis	19050	In Pascuo Com.	bono	12363	arenoso vel aquoso	In vineis	413	In terreno puro	335	glandiferis mixtis vel Salicetis	In Arundinetis et In Caricetis	3000	In Lacunis et Fluvitis	600	42280	58135	1762	2687	14952																																																																																																																																				
																																																																										In Aquis	19050	In Pratis Allodiis	19050	In Pascuo Com.	bono	12363	arenoso vel aquoso	In vineis	413	In terreno puro	335	glandiferis mixtis vel Salicetis	In Arundinetis et In Caricetis	3000	In Lacunis et Fluvitis	600	42280	58135	1762	2687	14952																																																																																																														
																																																																																																In Aquis	19050	In Pratis Allodiis	19050	In Pascuo Com.	bono	12363	arenoso vel aquoso	In vineis	413	In terreno puro	335	glandiferis mixtis vel Salicetis	In Arundinetis et In Caricetis	3000	In Lacunis et Fluvitis	600	42280	58135	1762	2687	14952																																																																																								
																																																																																																																						In Aquis	19050	In Pratis Allodiis	19050	In Pascuo Com.	bono	12363	arenoso vel aquoso	In vineis	413	In terreno puro	335	glandiferis mixtis vel Salicetis	In Arundinetis et In Caricetis	3000	In Lacunis et Fluvitis	600	42280	58135	1762	2687	14952																																																																		
																																																																																																																																												In Aquis	19050	In Pratis Allodiis	19050	In Pascuo Com.	bono	12363	arenoso vel aquoso	In vineis	413	In terreno puro	335	glandiferis mixtis vel Salicetis	In Arundinetis et In Caricetis	3000	In Lacunis et Fluvitis	600	42280	58135	1762	2687	14952																																												
																																																																																																																																																																		In Aquis	19050	In Pratis Allodiis	19050	In Pascuo Com.	bono	12363	arenoso vel aquoso	In vineis	413	In terreno puro	335	glandiferis mixtis vel Salicetis	In Arundinetis et In Caricetis	3000	In Lacunis et Fluvitis	600	42280	58135	1762	2687	14952																						
																																																																																																																																																																																								In Aquis	19050	In Pratis Allodiis	19050	In Pascuo Com.	bono	12363	arenoso vel aquoso	In vineis	413	In terreno puro	335	glandiferis mixtis vel Salicetis	In Arundinetis et In Caricetis	3000	In Lacunis et Fluvitis	600	42280	58135	1762	2687	14952

⁹ Bauer 1826. 16-17. o.

Később, az 1860 és 1873 között készült felmérésben, már nem csupán a szőlővel beültetett földterület nagysága, hanem a termelt bor mennyisége is szerepel. E szerint:¹⁰

A község neve	A községben lévő szőlőbirtokosok száma	A szőlő		1873-ban termelt bor		
		Területi nagysága		fehér	vörös	siller
		1600□ öles hold	□ öl	Akó		
Zenta	178	61	1000	40	160	345

A szőlővel beültetett terület ily nagy mértékű csökkenésének talán a következő újságcikk adja meg magyarázatát: „Beszélük, hogy egész Felsőhegy 1848 előtt szőlővel volt beültetve, de az 1848.-i háborús idő miatt a takaratlanul maradt tőkék a szigorú télen kifagytak. Azt is beszélük, hogy a nevezett helyen oly erős borok termettek, hogy meglehetett azokat gyűjtani, mint a pálinkát.”¹¹

A következő összehasonlításra szolgáló adatot az 1897-ben kiadott mezőgazdasági statisztika szolgáltatja, mely szerint Zenta rendezett tanácsú város területén 117 katasztrális holdon folyik szőlőtermelés. Ezen felül 8 katasztrális hold parlagon maradt.¹²

A SZŐLŐHEGY ÉPÍTMÉNYEI

A szőlőhegyen lévő bor készítésére és tárolására szolgáló épületekre, azok beosztására, alapanyagára, készítési módjára, fal- és tetőszerkezetére, tüzelőberendezésére, ez ideig nem találtam konkrét utalást.

A szőlőhegyekről, különösen a XVIII. századtól, nem hiányozhattak bizonyos szakrális építmények sem. A hegyi utak kereszteződésénél gyakran állítottak kápolnát, haranglábat, a szőlőhegy védőszentjének szobrát vagy keresztet. Ezek egy részét a birtokosok közös költségen állíttatták, más részük egy-egy család fogadalmi ajándéka volt. A szőlőhegyek életéhez hozzátartozott a rendszeres búcsúk tartása is. A szőlőhegyi harangok nemcsak a hivatalos egyházi liturgia céljait szolgálták, hanem a népi vallásosság tárgyai is voltak: még a XX. század elején is a bevett szokások közé tartozott a vihar vagy jégeső elleni harangozás. A közösségi építmények karbantartása a szőlősgazdák egyetemleges kötelezettsége volt. A közmunkát, illetve a felmerülő költségeket a szőlőhegy igazgatását ellátó szervezet osztotta fel a szőlősgazdák között, birtokaik arányában.¹³

¹⁰ Keleti 1875. 272. o.

¹¹ Zentai Ellenőr 1888. április 15.

¹² Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal 1897. 282. o.

¹³ Égető 2001. 544. o.

Építésének idejére csak közvetett utalásokból lehet következtetni. Azt például tudjuk, hogy Zentának, 1766-ban és 1768-ban még bizonyosan nincs filiája.¹⁴

Dudás Gyula jegyzeteiben az 1808-as évnél a következő bejegyzés szerepel: „Szt. Orbán Kápolna ebben az évben épül Felsőhegyen, az akkori szőlőhegyen (:szerbül: Vinograd:). Az 1879. évi egyház megyei sematizmus erről így ír: „Existit in vineis Capella S. Urbani e piis fidelium oblatibus suscitata 1808.” Patronus: eadam Communitas catholica. A fhegyi templom (1891) építésekor bontották le.”¹⁵ Az idézetben szereplő forrásnak sajnos nem állt módomban utánajárni, de egy, a témával foglalkozó forráskiadvány szó szerint közli a fenti szöveget, melynek magyar fordítása így szól: „A szőlőkben lévő Szent Orbán kápolna a hívek adományából épült 1808-ban.” A forráskiadvány szerint ez a közlés 1855-től szerepel a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye sematizmusában.¹⁶

A szőlőhegy közepén, Szabó Lőrinc által ajándékozott 100 ölnyi nagyságú szőlőbirtokon 1809-ben (sic!) kápolnát építenek a szőlőskertek védőszentjének, Szent Orbánnak tiszteletére. Az építmény 4 öl hosszú és 3 öl széles téglapítmény, melynek tetején a fából ácsolt toronyban egy kisebb harangot helyeztek el. A belvárosi Szent István-plébánia filiájaként működő kápolnában évente három alkalommal szolgáltattak szentmisét, Szent József, Szent Orbán és Szent Mihály napján. A miséző káplán a szertartásokhoz szükséges felszerelést a plébániáról vitte magával.¹⁷

Ezt támasztja alá a következő jegyzőkönyvi bejegyzés is:

„Az Felső Szőlős Gazdák az Hegy Biróval együtt jelentik, hogy a midőn Urbany Napján ájtatosságnak vége lett volna Fridrik Károly, és Szüts János Istentelen Káromkodásokat elkövettek, az Fridrik Károly pedig puskát fogván, ezek előtt Hegy Birót is illetlenül Kissebbítette.

Mivel mind az kettő egyaránt vétkesek kik 3 ftot a Kápolna tiszteletére fizessen, ezek mellett 12 botokat elszenvadni tartoznak.”¹⁸

Az idők folyamán elkerülhetetlenné vált a kápolna renoválása. A felújítási munkálatokat 1855-ben végezték el. Ennek költségeit Mészáros István özvegye, Körmös Ágnes térítette meg.¹⁹

De természetesen nem csak felújítani kellett, hanem folyamatos gondozást is igényelt, melyet úgynevezett tutorok láttak el. „...mivel mind ekkoráig az Sz. Urbány kápolnája építésétül számos adosságok fent volnának, annak kifizetése és Kápolna rendtartása végett mint Tutoroknak Nagy Istvány Morovitz Mihály és Kováts Istvány szőlős gazdák nevezettek.”²⁰

---

¹⁴ Gyetvai 1987. 203. o.

¹⁵ TLZ F.381 Joca Vujić Gyűjteménye (Dudás Andor gyűjteménye) 2.sz.

¹⁶ Lakatos 2002. 316. o.

¹⁷ Vida 2005. 27. o.

¹⁸ TLZ F.560.4 Zenta Mezőváros Tanácsa törvényt szolgáltató üléseinek jegyzőkönyvei 1819. 69. számú bejegyzés

¹⁹ Vida 2005. 27. o.

²⁰ TLZ F.560.4 Zenta Mezőváros Tanácsa törvényt szolgáltató üléseinek jegyzőkönyvei 1818. 110. számú bejegyzés

A feltételezett építési dátum után 69 évvel a szállási lakosok kérvényt nyújtottak be, melyben egyrészt a felsőhegyi kápolna magnagyobbításáért, másrészt egy állandó lelkészség szervezéséért esedeznek. Ezt a kérvényüket még elutasította a városi közgyűlés.²¹

A következő kérvényt, a nagyobb nyomaték kedvéért, már maga Appel Ede zentai plébános, a hitközségi képviselő elnöke adja be a városi tanácshoz.

Erről 1888-ban már így határoztak: „Zenta város képviselő testülete készséggel járul a várostól csak félóra járásnyi távolságra fekvő „felsőhegyi” magaslatra települt ’s manapság már 1200 lelket számláló romai cathol. lakosainak Isten dicsőítésére irányuló abbéli óhajta teljesítéséhez, hogy ott az eddigi igen kicsiny kápolna helyett Ő Eminenciája Dr. Haynald Lajos kalocsai főegyházmegyei bibornok érsek úr engedélyével egy tágas és csinos templom ’s paplakhoz szükséges telek megvásárlásában a romai cathol. hitközségnek segélyére legyen...”²²

És így is cselekedtek, mert nem sokkal később a kápolnát le is bontották, és helyére ifj. Kozits István műépítésszel templomot terveztek, melynek alapkövét 1889. október 10-én rakták le. A következő évben, 1890. május 4-én feltették a keresztet, majd augusztus 28-án Gferer Miklós vállalkozó és Fazekas Lajos építőmester átadta az épületet. Három nap múlva a Than Mór által festett oltárkép is a helyére került. 1890. október 5-én Bende József kalocsai kanonok, Szent József tiszteletére felszentelte a templomot,²³ amelynek első plébánosa Cziráky Zsigmond lett. 1891-92-ben megépül a hozzá tartozó plébánia is, és ettől fogva elválik Zenta plébániájától.²⁴ A kápolna a mai templom előtti térségen állt (helyét ma egy kereszt jelzi), védőszentje pedig Szent Orbán püspök volt. Nem véletlen volt ez így, ugyanis Orbán nap (május 25.) a legkésőbbi fagyok ideje. Ekkorra a szőlő már olyan fejlődési fokot ér el, hogy a fagytól csak az égiek segítsége mentheti meg. 1866-ban sajnos Szent Orbán elpártolt a felsőhegyiektől. A korabeli feljegyzések szerint május 24-én a szőlő teljesen kifagyott.

1878-ban Deák Ignác, az alapítványi levélben leírtak alapján a zenta-felsőhegyi kápolna előtt húzódó földút szélén, keresztet is állíttatott, melyet keményfából készült korláttal kerítettek körül. Alig tizennyolc év elteltével döntöttek a Deák-kereszt áthelyezéséről, mivel az új templom építésével egy díszesebb kőkeresztet akartak felállítani. A feszület áthelyezésére alkalmat szolgáltatott az is, hogy Deák Ignác a plébánia részére temetőnek alkalmas helyet adományozott a falu északkeleti szélén található meredek partos részen. Az e helyen napjainkban is álló szép fakeresztet a temető Nagykeresztjeként is említik. A déli irányba néző szakrális emlékművet az elmúlt évszázad során több alkalommal is felújították, átfestették, míg végül elnyerte a napjainkban ismert jellegzetesen boltíves formáját.²⁵

²¹ TLZ F.003.21 Zenta Város Közgyűléseinek Jegyzőkönyve 1877. 199. számú bejegyzés

²² TLZ F.003.31 Zenta Város Közgyűléseinek Jegyzőkönyve 1888. 222. számú bejegyzés

²³ TLZ F.381 Joca Vujić Gyűjteménye (Dudás Andor gyűjteménye) 2.sz. doboz és Iványi István 1906. 162.

²⁴ Borovszky 1909 Bács-Bodrog vármegye II. 342-343. o. Iványi 1906. 162. o.

²⁵ Vida 2005. 39. o.

A SZŐLŐHEGYEK IGAZGATÁSA ÉS ŐRZÉSE

Az önkormányzattal bíró mezővárosokban és a szabad királyi városokban a szőlőhegyek irányítása a tanács hatáskörébe tartozott. A magisztrátus maga alkotta meg az irányítása alatt álló szőlőhegyek életét szabályozó statútumokat. Az eddig ismert legkorábbi ilyen statútumok Pozsony városéi, melyek a XV. századból maradtak fenn. A hegybírák vagy hegymesterek a tanács által kijelölt tisztségviselők voltak, rájuk azonban csak kisebb jelentőségű ügyek tartoztak, valamennyi fontosabb kérdésben a város bírása, illetőleg tanácsa döntött. Ez az irányítási mód nemcsak az észak- és nyugat-magyarországi városokban érvényesült, hanem így igazgatták a szőlők dolgát azoknak az alföldi mezővárosoknak az előljáróságai is, amelyek a török hódoltság alatt lakottak maradtak, például Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös, Solt, Kiskunhalas, Szeged, Hódmezővásárhely, Debrecen stb.

Bármilyen irányítás alatt is álltak a szőlőhegyek vagy szőlőskertek, mindenképpen szükség volt olyan fizetett alkalmazottakra, akik egész éven át őrizték a szőlőket s a szőlőhegyen található objektumokat.

Újabb, általánosan elterjedt nevük: csősz. Számuk a szőlőhegy kiterjedésétől függően változó volt. Ők ellenőrizték a gyepűk, árkok, kapuk, utak épségét és azt, hogy nem hatolt-e be kóborló állat vagy tolvaj a szőlőhegy területére.

Előbbire példa a következő jegyzőkönyvi bejegyzés:

„Forgács János kérésére felső hegyen lévő Kiss János 8 ökreivel öszve törötött szőleje betsülésére Biro Gazdag Mihály és Ratz Mátyás lakos rendeltetik.

Kik is hivatalosan bejelentvén az öszve törötöt szőlő két akó szin borra a vagy 10 frkra betsültek.”²⁶

Akit a szőlőpásztor, hegymester valamilyen tolvajlásra kapott, attól zálogot vett, és jelentette a hegybíróknak. A kiszabott büntetéspénz egy része is őt illette. Ha valaki nem végezte el idejében az éppen esedékes szőlőmunkát, a csősz figyelmeztette mulasztására. Ugyancsak ő ügyelt fel arra is, hogy senki se kezdje hamarabb a szüretet a földesúr, a tanács vagy a hegyközség által megszabott időpontnál. A gazdák szőlőterületük arányában fizették a pásztorbért vagy csőszbért. Ez általában pénzből és gabonából állott, amit a csősz szüret után házról házra járva szedett össze. Őt illette a dűlőutak fűvének kaszálása és a közterület alkalmatlan helyein nőtt fák, bokrok kivágása is. Szüretkor ebéddel és musttal kínálták, sőt gyakran egy-egy kosár szőlővel vagy egyéb gyümölcscsel is megajándékozták.²⁷

Felsőhegyre vonatkozóan a következő derül ki:

„Aradi Pál Felső szőlők hegy Birája jelenti, hogy többi szőlős gazdák egy értelemmel Bodó József, Krefki Mártony, ...Mihály és Knausz István csőszök megfogattattak, hogy a Felső hegy 4 részre fell osztva léssen, kikk is esztendei bérek fejében minden kapa szöllötül 4. kr. 2 itze

²⁶ TLZ F.560.4 Zenta Mezőváros Tanácsa törvényt szolgáltató üléseinek jegyzőkönyvei 1818. 99. számú bejegyzés

²⁷ Égető 2001. 546. o.

búza minden szőlőtől 1 kéve venyige, a vagy 3. kr. minden szőlős gazda tartozik adni, mely 4. kr. bol 1. kr. a Hegy Birónak fáradságáért fog adódni, a mint kihirdettetni rendeltetik.”²⁸

Ezek a csőszök engedelmeskedni tartoztak a hegybírónak, aki ügyelt azok munkájára, a szőlőhegy igazgatására, a dűlőutak rendben tartására. Felsőhegyen létezett „eskütt” és „nótarius” is²⁹, de azoknak a szőlőhegy életében betöltött szerepére nem találtam utalást.

A SZŐLŐTERMESZTÉS VÉGNAPJAI

A filoxéra Európában először Franciaországban jelentkezett 1863-ban, majd futótűzként terjedt tovább a kontinensen. Magyarországon 1875-ben észlelték először Pancsován. A peronoszpóra 1884-ben lépett fel először Magyarországon. Pusztítása ekkor még nem volt nagymértékű. Néhány évi lappangás után azonban, 1891-ben olyan elemi erővel lepte meg a szőlőket, hogy az évi termésnek több mint a fele elpusztult.³⁰ A lisztharmat nagyjából egy időben lépett fel a peronoszpórával.³¹

Felsőhegyen a szőlőt nem csak a betegségek ritkították hanem – mint ahogy már előbb említettem – a fagy és a jégeső³² is pusztította. Mindezek ellenére sem szívesen mondtak le az emberek a szőlészetről. Még 1900-ban is próbálkoztak az újratelepítéssel. Ekkor a Földművelésügyi Minisztérium 3800, a filoxérának ellenálló szőlővesszőt küldött Zentára ingyen. A rá következő évben a következő hirdetést olvashatjuk az egyik Zentán megjelenő hetilap utolsó oldalán: „Kitünő minőségű sajáttermésű fajszőllő kilószámra eladó. Ugyanott újbor valamint az őszre metszendő peronoszpóra mentes szőlővesszők jutányos áron eladók. Fodor János tanítónál Felsőhegyen.”³³ 1904-ben a városi közgyűlés is tárgyalja az „amerikai vesszők árát”.³⁴

Dr. Borovszky Samu ezt írja: A műút északi oldalát újtelepítésű szőlők övezik, melyek nagyrésze nyaralóval ékeskedik. A szőlőktől északra terül el a Nagyrét, mely 1600 hold területű. 1907-ben csatornázták, melynek költsége 133.000 korona volt. Haszonbére így 50 koronáról megnőtt 180 koronára holdanként.³⁵ De nem járt teljes sikerrel az akció. Ma már csak a házak körüli gyümölcsösökben található csemege vagy asztali szőlő.

---

²⁸ TLZ F.560.4 Zenta Mezőváros Tanácsa törvényt szolgáltató üléseinek jegyzőkönyvei 1820. 90. számú bejegyzés

²⁹ TLZ F.560.4 Zenta Mezőváros Tanácsa törvényt szolgáltató üléseinek jegyzőkönyvei 1818. 110. számú bejegyzés

³⁰ Égető 2001. 570. o

³¹ Égető 2001. 571. o.

³² 1910. augusztus 5.

³³ TLZ F.385.6 Szabad Sajtó 1901. szeptember 8. p.4.

³⁴ TLZ F.003.45 Zentai Közgyűlési Jegyzőkönyvek 1904. 1266. számú bejegyzés

³⁵ Borovszky 1909 Bács-Bodrog vármegye I. 288. o.

Irodalomjegyzék

BAUER Antonius

1805 Corpus Ichnographiarum omnium I[ncllyti] Comitatus de Bacs incorporatorum Terrenorum cum adnexa ... OSZK Térképtára TA 183

1826 Repertorium universorum terrenorum ii comitatibus Bacs et Bodrogh articulariter unitis ingremiatorum. OSZK Térképtára TA 545

BOGDÁN István

2001 Metrológia. In: Bertényi Iván szerk.: A történelem segédtudományai. Budapest

BOROVSKY Samu, Dr.

1909 Bács-Bodrog vármegye I-II. Budapest

DOBOS János

1967 Zenta az árútermelés és polgárosodás kialakulásának időszakában. Zentai Füzetek 15. Zenta

ÉGETŐ Melinda

2001 Szőlőművelés és borászat. In: Paládi-Kovács Attila főszerk.: Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Budapest. 527-593.

GYETVAI Péter

1987 Egyházi szervezés – főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén. München

IVÁNYI István

1906 Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára IV. kötet. Szabadka

KELETI Károly, szerk.

1875 Magyarország szőlőszeti statistikája. 1860-1873. Budapest

LAKATOS Andor, szerk.

2002 A Kalocsa-Bácsi Főegyházmege történeti sematizmusa 1777-1923. Kalocsa

MATIJEVICS Lajos

1978 A mai jugoszláviai Bácska helységei az első magyar földrajzi lexikonban. In: Bori Imre, Jung Károly, Mikes Mária, Pastyik László szerk.: Hungarológiai Közlemények X. évf. 34. szám. Újvidék. 121-142.

PEJIN Attila

2000 Zenta a Tiszai koronakerületben. In: Fodor István, Hajnal Jenő, Szloboda János szerk.: Zenta monográfiája I. Zenta 273-314.

ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL

1896 Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-21. Budapest

1897 A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. Budapest

VIDA János

2005 Szakrális építmények és emlékművek Zentán. Zenta

Levéltári források

TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ZENTA F.003 Zenta Rendezett Tanácsú Város

TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ZENTA F.381 Joca Vujić gyűjteménye

TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ZENTA F.385 Zentai napi- és hetilapok gyűjteménye

TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ZENTA F.560 Zenta Kiváltságos Mezőváros

TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ZENTA F.743 Hasonmások gyűjteménye